

POSTANAK I POČETNO UREĐENJE VOJNE
KRAJINE KNINSKOGA KOTARA
POD VENECIJOM

1. Venecija je još u prvoj polovini XVI st. usvojila i u svojim talijanskim pokrajinama uvela Machiavellijev sistem teritorijalne vojne organizacije (*soldati di elezione e non di corruzione*), oslobodivši se zavisnosti od skupe i nepouzidane kondotijerske vojske. Ta teritorijalna vojska zvala se *cernide*.¹ Odabrani i popisani ljudi u selima bili su vojni obveznici. Oni su stajali kod kuće i obavljali svoje poslove, a nedjeljom i praznikom podučavani su u vojnoj disciplini i u rukovanju oružjem. Komandiri četa od stotine ljudi i niži starješinski kadar postavljani su iz njihovih vlastitih redova. Cernide su bile stalna obrana svojih sela i krajeva, njima su se popunjavale formacije regularne vojske i, kad je ustrebalo, od njih su formirane zasebne operativne jedinice. Seljaci koji nisu bili u popisu vojnih obveznika (*roli*) bili su obvezani na kuluk za vojne potrebe i za potrebe državne uprave (*fazioni, angarie*).

Cernide su uvedene i u Dalmaciji. Spominju se u tom pogledu dekreti Senata iz g. 1548, 1549. i 1558, no o njima se više zna otkad su se generalni providuri Pisani (1627), Frančesko Zen (1633) i Ivan Krstitelj Grimani (1644) pozabavili njihovom organizacijom i disciplinom.² U popise cernidâ u Dalmaciji nisu se uvodili samo odabrani ljudi u selima, već čitavo muško zemljičaradničko stanovništvo od 18 do 50 godina uzrasta, samo zemljičaradničko, kako ono nastanjeno u selima (*conta-*

¹ Cerna (tal.) znači vojnika-seljaka, a izvodi se od glagola *cernere* (*separare* = izdvojiti, odabrati). Otuda kod Slovenaca asimilacijom te talijanske riječi: črna vojska, seljačka vojska za razliku od profesionalne najamničke vojske.

O cernidama u mletačkim pokrajinama u Italiji sr. *Romanin*, *Storia documentata di Venezia, Venezia, 1859, Sv. 8, 372-3.* — *P. Molmenti*, *Storia di Venezia nella vita privata, Bergamo, 1908, II, 54.* — *L. Celli*, *Le ordinanze militari della Republica veneta nel secolo XVI u »Nuova antologia di scienze, lettere ed arti«, III serie, Vol. LIII, Roma, 1894.*

² Historijski arhiv u Zadru, u nast. HAZ, Lantana, LIV, Poz. II. — Spisi gen. prov. A. Pisanija (1626-28), Jed., 31. — Spisi gen. prov. F. Zena (1633-35), Jed., 194.

dini, *distrittuali*), tako i ono u gradskim predgradima (*borghesani*).³ Osim što su bile rezervna vojska u slučaju rata, iz dalmatinskih cernida uzimali su se veslači i mornari za ratnu mornaricu i popunjavale se regimente regularne vojske (*oltramaringi*); one su davale izvidnice protiv gusara (»stražek«), pravile sanitarne kordone kad se pojavila kuga, a što je bilo najteže, uza sve to bile su obvezane na raznovrstan i težak kuluk. Kao što se vidi, vojna služba i kuluk bili su na mletačkoj terafirmi (i u Istri) podijeljeni, a u Dalmaciji to je bila kumulativna obaveza svakog za oružje doraslog i zdravog zemljoradnika. *In Dalmazia non v'è distinzione di cernide* – stoji u izvještaju generalnog providura Valiera (1685) – *se anche fossero nominate per abuso, perchè non sono ungarie che le distinguono; ogni uomo atto all'armi serve sotto il suo karambassà e serve con l'armi*.⁴

Kad su cernide uvedene, mletački posjed u Dalmaciji bio je stisnut na otoke, u primorske gradove i u jedan uski obalni pojas od Novigrada do Splita. To je bila stara stečevina, *vecchio acquisto*, a kad su se u ratovima granice njenog posjeda pomakle duboko u unutrašnjost, Venecija je teritorijalnu vojnu organizaciju sprovela i na novoj stečevini, *nuovo acquisto*, s tim što je njenim primarnim zadacima spoljne obrane na nemirnoj turskoj granici dodala funkcije unutrašnje uprave. Ova proširena teritorijalna vojna organizacija bila je u još mnogočemu drukčija. Ono naročito što ju je odvajalo bila je njena vojno-lenska ekonomska osnova. Sva zemlja na novoj stečevini bila je vlasništvo Republike, pa ju je državna uprava individualnim »investiturama« dodjeljivala pojedinim korisnicima u vječiti i nasljedni posjed i uživanje s isključivim pravom nasljeđa muškog potomstva korisnika. Venecija je ovdje oportunistički i empirijski izgrađivala jednu narodno-vojničku upravu na zatečenim organizacionim oblicima narodnog života, na koje je narod pod Turcima navikao. Rječita potvrda za to bila je službena terminologija, koja je usvojila naziv krajina – *Craina* za taj vojno-upravni sistem, zatim nazive serdar i harambaša za starješinska zvanja, pa čauš, pandur, subaša itd. Prilagodavanjem narodnim običajima i navikama Venecija je zadobivala privrženost našega naroda, poticala njegovo odmetanje od turskih gospodara i, puštajući slobodan mah njegovoj turkofobiji i ratničkom temperamentu, s ogromnim profitom u tri protivturska rata iskoristila taj silan borbeni potencijal. A kad su ratovi prošli, ona ni tada nije marila u anektiranim oblastima naturavati drukčiji poredak više nego joj je trebalo radi osiguranja svoje vlasti. To je bila praksa feudalne inspiracije, stara uhodana i mudra praksa

³ U regulatornim aktima stoji da vojna obaveza traje od 18 do 50 godina života. Međutim je u praksi bilo drukčije. Obaveza je počinjala sa 16. godinom, a svršavala se starošću i iznemoglošću. – Građani su služili u tvrđavskoj artiljeriji i u tehničkim jedinicama svojih gradova. Njihove vojne formacije zvale su se *Scuole dei bombardieri*; bili su oslobođeni od kuluka, a kuluk je bio gadan teret. Zbog toga su težaci iz predgrada nastojali da uđu u te gradske vojne formacije, što je bilo zabranjeno, pa se naređivalo da se iz popisa brišu oni koji su bili upisani. (HAZ, Markarski arhiv, Sv. 145, Terminacija gen. prov. M. Balbi od 7. X 1756).

⁴ B. Desnica, Istorija kotarskih uskoka, Beograd, 1951, II, 103.

Sinjorije u svim njenim posjedima, pri čemu nije posljednju ulogu igralo utilitarno načelo najmanjeg troška i najveće koristi. Skupi činovnički aparat, skupu profesionalnu izvršnu silu, skupu najamničku vojsku ona je svela na najmanju mjeru, a ostavila široko polje odozgo kontroliranog narodno-vojničkoj upravi, zasnovanoj na autoritetu izbornih i nasljednih narodnih glavara – *il governo domestico appoggiato a Sardari e Carambassa*,⁵ – i, u prvo vrijeme, na samoupravljanju i samopomoći naroda. Serdari i seoski harambaše bili su vojni i civilni starješine svojih sela i serdarija i ujedno spona između državne vlasti i naroda. Na čelo krajine svakog kotara, nad serdarima, Venecija je postavila kolunele i soprintendente. Ti su po pravilu bili iz redova domaće gradske vlastele i iz domaćih oficirskih porodica. Neposredni naredbodavac kolunelov bio je mletački patricij, šef državne vlasti u kotaru, predstavnik države – *rappresentante pubblico, rettore*, koji je nosio naslov, kako gdje, knez, knez i kapetan, knez i providur, providur. Ali je kolunel i soprintendent često primao naredbe i zadatke izravno od dalmatinskog generalnog providura. Politička vlast u krajinama bila je na taj način u rukama mletačkih patricija, a izvršne funkcije u rukama domo-rodaca.

Organi samoupravljanja bili su narodni zborovi i, u okviru istih, lige. Narodni zborovi, na kojima su učestvovali kućni starješine jedne serdarije ili jedne manje skupine sela, raspravljali su o svim zajedničkim poslovima. Ligama su se zvali zborovi, kad su donosili normativne, pravosudne i izvršne odluke krivično-pravnog i policijskog karaktera, osobito takve koje su cio kolektiv obvezivale na održavanje reda i mira i imovne sigurnosti, drugim riječima, na gonjenje i hvatanje hajduka, lupеža i drugih prestupnika. Liga u užem smislu bila je vijeće seoskih harambaša (koji su se u nekim selima zvali knezovi, a u nekim kapitani) i sudaca (neka sela birala su jednoga, a neka dva stalna suca). To vijeće bilo je neka vrsta kolegijalnog upravnog organa i kolegijalnog suda, koji je javno i po kratkom postupku presuđivao manje civilne sporove i krivične prestupe. Generalni providur Molin (1692) imao je najbolje mišljenje o ligama: »Njihove presude rigorozno se izvršavaju, a oni koje pogađaju primaju ih slijepom pokornošću kao nešto na što su sami dali pristanak«. ^{5a} Međutim, lige su izlazile iz dozvoljenih okvira i odlučivale o stvarima koje su spadale u nadležnost državnih organa. Generalni providur Mocenigo reagirao je (1702) na rad seoskih harambaša i sudaca, koji su bili »uveli neke vrste stalan sud lige u opreci s pravilima njenog ustrojstva, bez dozvole . . . koji su prisvojili vlast što pripada jedino državnim tribunalima«. ⁶ Tog istog mišljenja još prije Moceniga bio je generalni providur Valier (1685): »uzele su (sc. lige) više vlasti nego što pripada podanicima i više nego što se smije podnositi«. ⁷

⁵ HAZ, *Ljubić* VI/4, 44. Izvještaj gen. prov. Al. Molina (1689–92).

^{5a} HAZ, *Ljubić*, Sv. XXVII.

⁶ *B. Desnica*, Jedan krajiški statut i nekoliko priloga za proučavanje »lige« u »Magazinu sjev. Dalmacije« g. 1935, dok. XXX.

⁷ HAZ, Izvještaji gen. prov. P. Valiera (1684–86), Knj. I.

U tom pogledu stvari su se po mišljenju mletačkih upravnika s vremenom razvijale na gore. »Uvela se sloboda, – izvještavao je generalni providur Giustin da Riva Senat (1706) – da se sazivaju zborovi bez znanja i dozvole predstavnika države, na kojima glavnu riječ vode najbuntovniji elementi...« U slučajevima koji su uzbudili Da Rivu radilo se o protestima i žalbama protiv rdavog rada kolunela i guvernatuara. A bez kolunela, serdara i guvernatuara zborovi i lige nisu se mogli legalno sastajati! U trogirskom kotaru bio je održan neprijavljeni zbor protiv kolunela Jure Crnice, a u Makarskom primorju protiv guvernatuara Marka Lučića, gdje je Da Riva dao uhapsiti kolovođe. Istina je, priznaje generalni providur, ljudi imaju ponekad razloga da se žale protiv svojih glavarâ zbog samovolje i zloupotrebe položaja, ali se iz ovakvog nekontroliranog zborovanja može svašta izroditi, kao što je i nedavna buna (poznata po imenu kolovođe popa Kuridže, 1704) imala svoje početke u nekontroliranom zborovanju.⁸ Najzad su lige napuštene,⁹ a zborovi su u načelu dozvoljavani, no sve manje kao organi samoupravljanja, a više kao ventili narodnog nezadovoljstva, kad je po ocjeni mletačkih upravnika bilo potrebno da se ventili otvore. Zborovi su sada bili strogo reglementirani.¹⁰ Pošto su napuštene lige i ograničeno pravo zborovanja, pojačan je položaj serdara i još više kolunela, koji su dobili na raspolaganje pandure kao izvršnu silu te postali »bog i batina« u krajinama.

2. U prvoj fazi formiranja krajinâ na novoj stečevini postavljali su generalni providuri guvernatuara za više starješine nad serdarima. Poslije su ti viši starješine dobili naslov kolunela, tj. starješine krajine cijeloga kotara. Spomenuti guvernatuara Marko Lučić bio je u ovo vrijeme (1706) starješina krajine cijelog Makarskog primorja. Nešto kasnije dobio je starješina te krajine naslov kolunela. Starješine krajine zadarskog i splitskog kotara imenovani su kolunelima još u kandijskome ratu (1645–1669), a guvernatuara šibenskog kotara početkom morejskoga rata (1685); kninski guvernatuara Jovan Sinobad postao je kolunelom tek uoči tzv. malog rata (1715). Tada je i sinjski kotar dobio kolunela umjesto guvernatuara. Na ovu uzdržljivost u podjeljivanju čina i naslova kolunela utjecali su najviše razlozi štednje, jer su koluneli imali veće plate. Poslije toga, naslov guvernatuara u krajinama ostao je za niže starješine na staroj stečevini. Tako se, primjera radi, zadarski kotar dijelio u gornji (Bukovica), srednji (Ravni kotari) i donji kotar (primorje). Starješine krajine gornjeg i srednjeg kotara bili su serdari, a starješina krajine donjeg kotara bio je guvernatuara. Nad svom trojicom bio je kolunel.

⁸ HAZ, Izvještaji gen. prov. Da Riva (1705–08), T. II, Vol. II, 70 t.

⁹ J. N. Tomić, Memorijal Frančeska Borelli u »Spomeniku« SAN, XLVII, 39, Str. 80. – Drž. arhiv u Veneciji, Relazioni rettori, Busta 70, Izvještaj gen. prov. Boldua od 16. marta 1733.

¹⁰ Kao u bilj. 8, str. 72–73, Da Riva je smatrao da su zakoni o zborovima u Dalmaciji dobri, ali ih treba striktno primjenjivati. No državni aparat je i suviše slab, da bi mogao stati na kraj uopćenoj pojavi neprijavljenih i nekontroliranih zborova. Zbog toga su se providurske terminacije o toj materiji ponavljale. Spominjemo samo neke: G. da Riva (1705), P. Vendramin (1717), A. M. Cavalli (1738), Fr. Grimani (1754).

Pod kolonelom trogirskog kotara bio je guvernaturni Kaštelanske krajine i serdar Zagorske krajine. Ovi guvernaturni bili su dakle ravni serdarima.

Colonello della Craina i *colonello territoriale* ne prevodimo sa pukovnik, već se služimo izrazom *kolunel* zato što ga je narod u svoje vrijeme tako zvao a i zato da ga razlikujemo od pukovnika regularne vojske. Naslov *soprintendente* također ne prevodimo (nadzornik, upravitelj) zato da ostanemo bliže izvornom govoru.

Upotreba naslova soprintendenta bila je nedosljedna, kao što je i inače bilo mnogo nedosljednog u mletačkoj državnoj upravi. S početka naslov soprintendenta dobili su zapovjednici krajine u onim kotarima gdje nije bilo providura, mletačkog patricija kao šefa lokalne vlasti. Ti su soprintendenti, pored vojnog zapovjedništva, vršili svu prvostepenu upravnu i pravosudnu vlast. (Drugostepena vlast bio je dalmatinski generalni providur). Tako je s početka bilo u Neretvanskoj, Vrgorskoj i Zagorskoj krajini. No s vremenom je Vrgorac potčinjen makarskom providuru i makarskom kolonelu, a Zadvarje omiškom. Do kraja je naslov i funkciju samostalnog soprintendenta zadržao samo zapovjednik neretvanske krajine.

S druge strane, naslov soprintendenta uzimali su koloneli imotskog, sinjskog, kninskog, šibenskog i splitskog kotara, noseći dvostruki naslov *colonello e soprintendente*, a da time nije ni ukoliko bila proširena njihova stvarna nadležnost niti povećane njihove plate. Nismo nigdje našli dokumenat kojim bi se taj dvostruki naslov osnovao, ali smo vidjeli dosta akata generalnih providura u kojima se dvostruki naslov upotrebljava, ponekad s bližom oznakom: *soprintendente alla linea* za kninskog, sinjskog i imotskog kolunela, tj. za kolunele čiji su kotari graničili s turskom Bosnom, što je značilo da su se morali starati za red i mir na granici, za dobre susjedske odnose, za kontrolu prelazanja granice, za zatvaranje granice u slučaju pojave kuge i sl.

Jedna osoba nosila je po pravilu oba naslova, a ako su ih odvojeno nosile dvije osobe u jednom kotaru, što se desilo koliko nam je poznato u dva slučaja (jedan put u imotskom i jedan put u šibenskom kotaru), soprintendent je bio stariji; imao je pravo inspekcije nad vojničkom funkcijom kolunela. U ta dva slučaja soprintendent i kolunel su privatnim ugovorom (sic!) razgraničili međusobne službene odnose.¹¹

Kolunele i soprintendente postavljali su s početka generalni providuri po svom izboru; po tom je njihovo imenovanje potvrđivao mletački Senat. Godine 1719. donio je Senat dekret kojim se propisivalo da će se kolunelati popunjavati natječajem u Pien colleggio (uža vlada) i da će se koluneli svake desete godine nanovo potvrđivati također u Pien colleggio.¹² Taj dekret je Senat u više mahova ponovio, ali je naposljetku sve izlazilo na jedno: kolunelati su bili doživotni i, uz slučajne izuzetke, de facto nasljedni u određenim porodicama – *costante e vitalizia in una persona e direi quasi ereditaria nelle famiglie*, konstatirao

¹¹ HAZ, Lantana, LIV, Pozic. I.

¹² HAZ, Lantana, LIV, Pozic. III.

je g. 1776. generalni providur Gradenigo.¹³ Senat je isto tako bio naredio da se prekine s praksom postavljanja kolunela *in aspettativa*, tj. kolunela s pravom nasljedstva, s pravom da stupe na dužnost netom aktuelni kolunel umre. Ali to ipak nije smetalo da se usvajaju molbe ostarjelih kolunela da im se za pomoćnike s pravom nasljedstva postave sinovi.

S postavljanjem serdara bilo je nešto drukčije zbog manjeg značenja toga zvanja. Serdare su u početku na zboru birali harambaše, a generalni providuri su ih potvrđivali. To su bile one prve generacije pravih narodnih serdara. Kasnije ne samo što harambaše kao ovlaštene predstavnike selâ nije nitko pitao, već je naprotiv potvrda novih harambaša (od strane generalnih providura) ovisila o preporuci serdara i kolunela. Serdare je kasnije imenovao generalni providur, a Senat ih je potvrđivao, a bilo je slučajeva da ih je Senat izravno postavljao po načelu nasljednosti i primogeniture u serdarskim kućama. Kad je postavio za serdara srednjeg zadarskog kotara Lazara Smiljanića na mjesto preminulog mu oca Petra (1760), generalni providur Diedo je to obrazložio Senatu da se »pridrđavao načela državne uprave kojega su se pridrđavali njegovi prethodnici da se takva zvanja održavaju u porodicama koje uživaju ugled kod onih podanika«. ¹⁴ Još neposrednije i istini bliže bilo je obrazloženje imenovanja Mihovila Radnića za vrličkog serdara (1796), naprosto da potječe iz porodice kojoj se i ranije povjeravala uprava te serdarije – *discendendo dalla famiglia che altre volte fù preferita alla direzion di quela Serdaria*.¹⁵ S načelom nasljednosti serdarskog zvanja išlo se dotle da su se postavljali maloljetni sinovi umrlog serdara, s tim što se ujedno postavljao jedan bliži srodnik kao vršilac dužnosti dok maloljetnik dođe u godine. Primjere takve iste dosljednosti nalazimo i kod primjene načela primogeniture. Kad je g. 1749. umro vrlički serdar Nikola Radnić, postavljen je njegov sin Mihovil. Poslije čitavih 15 godina (1764) javio se Mihovilov brat Grgur s krštenicom u ruci, dokazavši da je on stariji, i Senat je bez predomišljanja smijenio Mihovila i za serdara postavio Grgura.¹⁶

3. Ustrojstvo krajinâ u mletačkoj Dalmaciji ne može se dakle statički posmatrati. Od kandijskoga rata ili od g. 1650. otprilike pa do tzv. maloga rata (1715–1718) krajine su prešle put involucije od narodnog samoupravljanja do autoritarnosti raslojenih glavarskih kuća u vjernoj službi Sinjorije.¹⁷ Taj put involucije išao je od stanja »kada se sakupi krajina na Grusî i učiniše ligu« g. 1654, gdje je donesen »krajinski statut«, koji je jednostavno podnesen na odobrenje generalnom providuru,¹⁸ i od zbora kotarskih harambaša u Biljanima g. 1656. pod vod-

¹³ HAZ, Izvještaji gen. prov. Gradeniga (1774–77)„ Izvj. od 26. XI 1776.

¹⁴ HAZ, Spisi gen. prov. Diedo (1759–62), I, 72

¹⁵ HAZ, Spisi gen. prov. Querinija (1795–97), akt od 20. II 1796.

¹⁶ HAZ, Spisi gen. prov. Michiela (1762–65), I, 175.

¹⁷ Drž. arhiv u Veneciji, Relazioni rettori, Busta 70, Izvještaj gen. prov. Boldùa od 16. marta 1783.

¹⁸ B. Desnica, n. d., kao u bilj. 6. – HAZ, Spisi gen. prov. G. Zena (1655–56), II, 119.

stvom serdara Janka Mitrovića, gdje je zaključeno da se neće primiti za višeg starješinu (kolonela) kneza Franu Posedarskog, kojega im je generalni providur Bernardo htio nametnuti,¹⁹ pa do naprijed navedenih slučajeva iz g. 1706, kad su se narodni zborovi radi dizanja protesta na stariju vlast protiv rđavog rada nametnutog kolunela i guvernatuura smatrali teškim prestupima protiv javnoga reda i mira. Seobama ispremiješana i nesazivljena narodna masa nije u sebi imala otpornu snagu potrebnu za obranu svojih pravica. Na čelu te obrane i njeni organizatori morale su biti istaknute glavarske kuće, tj. porodice u kojima je po narodnom pravu bilo nasljedno serdarsko zvanje, što je Venecija mudro usvojila i u svoju korist okrenula. Međutim je baš otuda došao smrtni udarac samoupravljanju u krajinama. Pridobijeni veleposjedničkim »investiturama«, platama i snobizmom, Smiljanići, Mitrovići, Jankovići, Nakići, Nonkovići, Radnići i drugi ubrzo su se raslojili, društveno se izdvojili te od vođa naroda i njegovih zastupnika pred državnim vlastima i od branilaca narodnih pravica, kao što su njihovi preci bili, postali su mletački kavaljeri i konti i saradnici i saučesnici korumpirane državne uprave. Ilustrativna je ova epizoda iz Kuridžine bune (po Bošku Desnici): »Na prvi glas o bukovičkim neredima, Zane (generalni providur, n. op.) je iz Splita zapovjedio svom zamjeniku, zadarskom kapetanu, da pod prijetnjom najstrožijih kazni pozove narod da odustane od nasilja i da svoje tegobe izloži vlasti. Na taj poziv 7000 oružanih buntovnika pod vodstvom sedamdesetorice glavara palo je pod Zadar i pozvalo kotarskog pukovnika (teritorijalnog kolunela) kneza Posedarskog i serdare Radasovića, Smiljanića i Spingarola da im iziđu na razgovor u Crno . . . Poseđarski je savjetovao buntovnike da izaberu nekoliko staraca koji će na lijep način iznijeti pred providura narodne želje, ali su mu oni odgovorili da narod ima svoja tri serdara i da je zagovaranje narodne stvari njihova dužnost, pa nek serdari idu k providuru, jer ih inače narod neće priznavati za svoje zapovjednike . . . Serdari su bez odlaganja otputovali u Split, ali ne kao branitelji narodnih pravica već kao potčinjeni koji imaju da izvijeste svog starješinu o događajima, bez ikakvog ličnog zalaganja za stvar.«²⁰

Proces raslojavanja morlačkih glavarskih kuća bio je ubrzan uvodjenjem u starješinstvo krajinâ vlesteoskih porodica iz primorskih gradova, koje su se i dotle uhljebljavale u službi duždevoj, a kolunelske i druge starješinske položaje u krajinama smatrale izvorom bogaćenja i većeg sjaja svojih grbova.

Tako je u krajinama na mletačkoj novoj stečevini izrasla jedna nova gospodujuća kasta koja, kao zao sluga goreg gospodara, uz časne izuzetke, nije ostavila zavidne tragove u povijesti Dalmacije.

4. Kninski kotar – *territorio di Knin*, kao zasebna upravno-politička i vojno-teritorijalna jedinica mletačke Dalmacije osnovan je imenovanjem prvog providura Antonija Loredana iste godine i mjeseca kad je

¹⁹ Desnica, Istorija kotarskih uskoka, Beograd, 1950, I, 91.

²⁰ B. Desnica, Jedna nepoznata buna i jedan neznani mučenik u »Magazinu sjev. Dalmacije« g. 1935.

osvojen Knin – u septembru 1688.²¹ Dok je trajao rat, išla je granica kninskoga kotara prema Bosni i Lici dotle dokle je dopirao domet mletačke vojne sile, a kad je poslije Karlovačkog mira izvršeno g. 1701. razgraničenje između Turske i Venecije, granica je na toj strani išla od ličko-bosansko-dalmatinske tromeđe zračnom crtom na Knin, pa na Vrliku i Sinj (*linea Grimani*) tako, da su kninska i vrlička sela sjeveroistočno od te crte ostala u turskoj vlasti. U turskoj vlasti ostali su Plavno, Radljevac, Žagrović, Vrpolje, Golubić, Strmica, Kovačić i Polača, pa Kijevo, Cetina, Vinalić, Ježević, Garjak, Koljani i Kukar. Dvadeset godina kasnije, poslije Požarevačkog mira, digla se tursko-mletačka granica g. 1720. na grebene Dinare, tamo gdje se i danas kninska i vrlička općina graniče s Bosnom (*linea Mocenigo*). Tada su i ova sela pripojena Kninu.

Prema zadarskom, šibenskom i trogirskom kotaru granica kninskoga kotara nastala je maksimalnim proširenjem tih starih primorskih kotara. Senat je još u početku g. 1688. naredio generalnom providuru Cornaru, da sprovede organizaciju uprave na okupiranom prostoru unutrašnje Dalmacije, a on je tom poslu pristupio tek poslije osvojenja Knina. Prve njegove dvije terminacije u tom smislu datirane su 11. marta 1689, jedna za zadarski kotar, druga za šibenski, a treću za trogirski kotar izdao je 21. marta iste godine.²² Propisavši užu upravnu podjelu unutar svakog od spomenutih susjednih kotara i odredivši grupe sela u prostornu nadležnost pojedinog serdara i gubernatura, Cornaro je indirektno postavio granice kninskoga kotara. Tako je zadarski kotar prema Kninu dopirao do *Chistagne in Bucovizza fino a Supplia Cerqua*; šibenski kotar se proširio do svojih historijskih granica, zahvativši cijelu drnišku Zagoru sa Žitničem,²³ a u trogirski ušle su, pored trogirske Zagore, još i današnja općina Muć i doskorašnja općina Lečevica. Na taj se način kninski kotar u svom najpunijem opsegu prostirao na današnju općinu kninsku, osim sela Radučića i Mokrog Polja, na općinu prominsku i vrličku, pa na općinu drnišku s izuzetkom zagorskih sela. Na sličan način bit će da je postavljena i granica prema Sinju, jer dosad bar nije poznat jedan opći akt o upravno-teritorijalnoj podjeli mletačke nove i najnovije stečevine. Sve što je o tome mogao reći generalni providur Boldù u svome velikom referatu Senatu u martu 1783. je ovo: *Dopo le paci di Carlovitz e Passarovitz, Territorj presero forma*.²⁴ Ako je dolazilo do sukoba prostorne nadležnosti između šefova lokalne vlasti, te sukobe je generalni providur rješavao po svom nahodjenju.

5. Prvi neuspjeli pokušaj da organizira krajinu na kninskom području učinila je Venecija po završetku kandijskoga rata (1645–1669). Ona je g. 1648. zauzela Drniš, ali ga nije zaposjela, već razorila i napustila,

²¹ B. Desnica, Istorija kotarskih uskoka, II, 245.

²² HAZ, Spisi gen. prov. G. Cornaro (1686–89), Jed., 540 i 542. – Kalendar »Il Dalmatino« za g. 1896.

²³ K. Stošić, Sela šibenskog kotara, Šibenik, 1941, str. 6. – HAZ, Fond topografskih i katastarskih karata: 390. Disegno topografico del territorio di Scardona e Sebenico del nuovo acquisto, 1709.

²⁴ Drž. arhiv u Veneciji, Relazioni rettori, Busta 70, kao u bilj. 17.

a ni Turci ga nisu obnavljali dok je trajao rat. Tako je Drniš bio ničija zemlja. Poslije potpisa kandijske kapitulacije sjetila se Sinjorija da ipak zaposjedne Drniš te mješovitu komisiju za razgraničenje stavi pred svršenu činjenicu. Zbog toga je u aprilu 1670. postavila mletačkog patričija Ivana Krstitelja Cornara za drniškog kneza i kapetana, šibenskog plemića Danu Divnića za soprintendenta krajine i serdara Ivana Mišića za njegova pomoćnika. No ta je vlast kratko potrajala, jer ju je livanjski alajbeg Jusuf-beg Filipović sa spahijskom vojskom u novembru iste godine izbacio; novim razgraničenjem ostao je Drniš u turskom posjedu do slijedećeg, morejskog rata.²⁵

6. Kao i osnivanje kninskoga kotara, pada početak organizacije njegove krajine u vrijeme morejskoga rata (1684–1699), poslije osvojenja Knina. U to vrijeme bilo je stanovništvo kninskoga područja veoma prorijedeno, a neki njegovi predjeli sasvim pusti. To su bili tragovi predašnjeg kandijskog i prvih četiriju godina ovoga rata. U historiji je poznato, da su kotarski i šibenski uskoci digli ustanak u turskom dijelu sjeverne Dalmacije i na svoju ruku počeli ratovati protiv domaćih i pograničnih Turaka, čim je stigao glas o Kara-Mustafinu porazu pod Bečom (1683). Kad se Mletačka Republika ugovorom zaključenim u Linču pridružila Svetom savezu Poljske i Austrije te u julu 1684. navijestila rat Turskoj Carevini, našla je gotovo svu gornju Dalmaciju osvojenu i očišćenu od Turaka. Njenim generalima ostalo je samo još da osvoje kninsku i sinjsku tvrđavu.²⁶

Po riječima zarobljenika Ibrahima Šarića, počeli su uskoci s mletačkog teritorija četovati po turskoj zemlji čim je stigao glas o porazu pod Bečom, na što se muslimansko stanovništvo povuklo u Bosnu.²⁷ Hrišćanska raja je također napustila svoja sela i povukla se nešto u Bosnu, a većinom je otišla prema moru, bliže mletačkim gradovima te je kninski kraj ostao sasvim pust. Zadarski nadbiskup izvjestio je pod datumom 25. maja 1688. Kongregaciju de propaganda fide u Rimu da je u njegovu dijecezu od početka rata pobjeglo više od 15.000 duša »najvećim dijelom iz susjedne Like i Krbave«, a manjim dijelom svakako iz unutrašnje gornje Dalmacije, dakle i iz kninskog područja.²⁸ To je bila vazdašnja taktika uskokâ: opustiti tursku zemlju, milom i silom privući hrišćansko stanovništvo na mletačku stranu i uvući ga u rat protiv Turaka. Generalni providur Cornaro izvještavao je iz tek osvojenog Knina da su kninska i vrlička polja veoma prostrana i plodna i da »ima mnogo sela, iako sada napuštenih i razorenih uslijed ratnih događaja, ali se može nadati prilivu brojnog novog stanovništva«,²⁹ a u završnom izvještaju pred Senatom (1. oktobra 1689) na povratku s dužnosti iz Dalmacije rekao je da je drniški kraj već prilično naseljen, da ima oko 500

²⁵ *Fr. Difićico*, La delimitazione della Dalmazia, Zadar, 1902. – HAZ, Spisi gen. prov. A. Barbara (1669–71), III, 2.

²⁶ *B. Desnica*, Zagorska Dalmacija pod Mlecima i Turcima u »Novoj Evropi«, Zagreb, 1932, Knj. XXV.

²⁷ HAZ, Spisi gen. prov. Alv. Moceniga (1698–1702), V, 469 t.

²⁸ *Dr J. Erdeljanović*, O poreklu Bunjevaca, Beograd, 1930, Str. 50, bilj. 4.

²⁹ *B. Desnica*, Istorija kotarskih uskoka, II, 248.

ljudi doraslih za oružje, što je moglo predstavljati ukupno stanovništvo oko 2000 čeljadi.³⁰ To je, izgleda, bilo čitavo naselje novoga kotara u tom času.

7. Cornarov providurski period (1686–1689) bio je ispunjen uspješnim ratnim operacijama, osvajanjem Sinja, Herceg-novog i Knina. U službenom periodu njegova nasljednika Molina (1689–1692) Sinjorija je predahnula na lovorikama. Molinu nisu bili odobreni nikakvi ratni pohvati, pa je brigu posvetio sređivanju prilika u proširenoj pokrajini, u prvome redu populaciji, koja je dobila izraziti karakter vojničke kolonizacije – *riempir al possibile con li sudditi quella distesa di pianure e di montagne*. Njegovi izvještaji dopunjavali su one Cornarove o stanju naselja kninskoga kotara. »Preuzevši Pokrajinu – rekao je poslije u Senatu – s nenaseljenim perifernim područjima, jer su ih nedavne pobjede pretvorile u prostranu pustoš, smatrao sam svojim glavnim zadatkom da ih naselim, privlačeći s one strane granice cijela porodice glasovima o blagoj upravi, o besplatnom dodjeljivanju zemlje i upućivanjem uskočkih četa...«³¹ Molin se, eto, služio propagandom radi domamljivanja novih stanovnika na mletački teritorij. Agitatori su bile kotarske i šibenske uskočke čete koje su u ime providurovo nosile zobnicu i kandžiju Morlacima turskim podanicima u Bosanskoj krajini. Tko nije htio milom, prelazio je silom pod krilo Principovo. Ta sistematska akcija nije nailazila na velike smetnje. Demoralizirani porazom carske vojske pod Bečom, a poslije teških poraza i još težih gubitaka na svome frontu, obezglavljeni padom u ropstvo popularnog i autoritativnog zemljaka bivšeg bosanskog paše Mehmeda Atlagića i drugih istaknutih svojih prvaka i zapovjednika, turski krajišnici na ovom sektoru su malaksali.³² Oni nisu bili u stanju osujetiti seobe raje, iako je to za njih bila osjetna ekonomska šteta, jer je ta raja bila kmet koji je obrađivao njihove zeamete i timare.

Pod Molinom kninski se kotar naglo popunjavao. Od Zmijanja ispod Banjaluke, od Varcar Vakufa (Mrkonjić grada), od Janja, od Skoplja na Vrbasu, od Glamoča, od Unca i Grahova i drugih predjela Bosanske krajine pristizale su skupine od 10–20–30 i više porodica pod vodstvom svojih harambaša, a kninski providur i generalni providur određivali su im sela za nastambu u Kosovu i Petrovu polju i od oka im dodjeljivali zemlju. Zanimljivo je mjesto u Molinovu završnom izvještaju pred Senatom (3. maja 1692), da je »u Zmijanju ispod Banjaluke u jednom danu sklopljeno 300 brakova«. U vezi s akcijom na preseljavanju ovo se može samo tako protumačiti da je mladi svijet sklapao brakove i odlazio u novi kraj da osnuje nova ognjišta, a roditelji i starija braća su

³⁰ HAZ, Ljubić, VI/4, 43.

³¹ HAZ, Ljubić, VI/4, 44.

³² Stari Mehmed-paša Atlagić zarobljen je u Kninu i odveden u Brešiju. S njim su zarobljeni sin mu Ali-beg i unuk Mehmed-beg – la più brava spada e huomo il più fiero e molesto a questi confini, kaže Cornaro u izvještaju; u Kninu su zarobljeni također krčki sandžakbeg Muhamed-beg Crnićić, kninski kapetan Ali-beg Firdusović, dizdar Mahmut-beg i još niz drugih istaknutih krajišnika. (B. Desnica, Istorija kotarskih uskoka, II, 246.)

ostajali na starom temelju. U izvorima nema izričnog spomena, ali mišlimo da je među doseljenicima bilo dosta i takvih koji su se s Turcima bili povukli u Bosnu, pa se sada vratili, kao i onih koji su izbjegli u Kotare i primorje, pa se sada također vratili.³³ No najveća Molinova akcija ove vrste bila je prevođenje odjednom 5000 čeljadi iz Bjelaja (Bos. Petrovac), koja je dokončana pod njegovim nasljednikom Dolfinom. Bjelajski knezovi su se u prvi mah opirali, jer im nije bilo od potrebe da sele i jer je seoba za njih bila više nego riskantna, ali su ih uskoci pljačkanjem, paležima i drugim nasiljima smekšali. Htjeli ne htjeli, potpisali su 21. marta 1692. ugovor s generalnim providurom Dolfinom u kojem su se obvezali da će se zakrviti s Turcima i sa svojim narodom napustiti Bjelaj i preći u mletačko podaništvo, a Dolfin se u ime mletačke vlade obvezao ustupiti tom narodu sve zemlje, pašnjake, gajeve i vode u selima Plavno, Zrmanja, Padjene, Oton i Mokro Polje. Početkom juna 1692. prešli su Bjelajci sa stokom i svom pokretnom imovinom i naselili pomenuta sela.³⁴

Drugi rezervoar stanovništva iz kojega se još prije počelo popunjavati Petrovo polje i Promina, bila je Zagora. Zagorci su, netom je započela opsada Knina, podnijeli molbu Cornaru da im dozvoli naseljavanje.³⁵ To je bio jedan dio od onih 1000 i više porodica pod vodstvom harambaše Mate Nakića koje su u početku g. 1684. morale napustiti svoja sela u turskoj Zagori, jer su na to bile natjerane uskočkim terorom te se rasule po mletačkom i napuštenom turskom teritoriju, bliže moru, od Kaštela do Skradina i Ravnih kotara.³⁶ Nešto od toga naroda trajno se naselilo oko Vrane i Skradina,³⁷ a većina se poslije gadnog stradanja u izbjeglištvu, nakon pada Sinja u mletačke ruke, vratila potkraj g. 1686. na zakorovljenu tanku zagorsku zemlju. Sad, kad su Turci i iz Knina otjerani, Zagorci su se iz svog krša stali širiti po ravnom Petrovu polju i Promini. U tu zagorsku migracionu struju uključilo se vjerovatno i nešto od onoga življa što je nedavno, g. 1686, 1687. i 1688, pod vodstvom fratara prešao iz Bosne (od Glamoča, Kupresa, Livna, Skoplja, Duvna, Rakitna, Doljana i Rame) i naselio se po Cetini i gornjoj Zagori. Tako se drniški kraj, kao što smo već spomenuli, prije popunio nego kninski i vrlički. Knin je bio središte kotara, u Kninu je stolovao providur, ali su se pusta kninska i vrlička sela sporije i kasnije naselila. Zbog toga je i organizacija krajine počela od Drniša.

8. Dok je Knin bio još u turskim rukama a Drniš u mletačkim, postavljen je g. 1687. za gubernatura drniške posade konjički major

³³ Iz spisa gen. prov. Molina (1689-92) u HAZ vidi se da je u dva maha posjetio Knin i Drniš i u tim prigodama izdao velik broj terminacija o dodjeljivanju selâ i zemlje pojedinim harambašama, imenujući pri tom sve kućne starješine u harambašinoj skupini.

³⁴ *B. Desnica*, Kako je naseljen kraj od Plavna do Žegara u sjevernoj Dalmaciji u »Glasniku geografskog društva«, Beograd, 1923, br. 9.

³⁵ *B. Desnica*, Istorija kotarskih uskoka, II, 248.

³⁶ *Ibid.* I, 312, 338, 356; II, 21, 22. - HAZ, Spisi izv. prov. Dom. Moceniga (1684), Jed., 88, 89.

³⁷ *Stj. Zlatović*, Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji, Zagreb, 1888, 148.

Urbano Fenzi. Slijedeće 1688. g. proširio je generalni providur Cornaro njegovo starješinstvo i na civilno stanovništvo – *s'estenderà il suo comando non meno sopra le medesime genti pagate, che sopra tutte le altre, che venissero a formar ivi la permanenza*. Dalje je naredio Cornaro gubernaturu da se stara da svaka doseljena porodica bude opskrbljena potrebnom površinom radne zemlje, a kasnije će se izvršiti uredna razdioba; od korisnika neka uzimlje »decimu« – desetinu plodova u naturi za državu; ako tko bude istakao kakvo svoje pravo na zemlju, neka odbije, jer se sva zemlja ima smatrati državnom svojinom.³⁸

Nakon zauzeća Knina nastao je dakle jači priliv novog stanovništva u Petrovo polje i Prominu. U januaru 1690. postavio je generalni providur Molin Kaštelanca Marka Markovića za novog gubernatura Drniša i ujedno za gubernatura krajine cijeloga kotara – *così di Darnis e de distrittuali sparsi nelle campagne di Pietro et altre attinenti al luoco medesimo, come di tutti li territoriali di Knin*.³⁹ Ovaj se akt može smatrati početkom organizacije krajine kninskoga kotara. U decembru iste godine izdao je Molin za kninski kotar »članke redovne lige s pravilima običnim i uobičajenim u drugim kotarima« – *li capitoli dell'ordinaria Liga colle regole solite e consuete degl'altri distretti*.⁴⁰ Motiv te providurske terminacije, istaknut na uvodnom mjestu, bio je »da se uništi hajdučija i suzbije nepokornost nekih doseljenih Morlaka«, dakle održavanje javnog reda i mira. Međutim njen sadržaj, kao i sadržaj prethodnih Cornarovih terminacija za zađarski, šibenski i trogirski kotar, prelazi okvire uredbe policijskog karaktera. To su u stvari bili statuti krajinâ, moglo bi se reći, mletački pendant »vlaških statuta« – statuta Valachorum u Hrvatskoj i Slavoniji. Izdana u ratnoj vrevi na tek okupiranom području, ova Molinova terminacija za krajinu kninskoga kotara nosi pečat improvizacije, ali se u njoj izražene koncepcije Sinjorije o vojničkoj i ekonomskoj eksploataciji nove stečevine u Dalmaciji neće bitno mijenjati sve do njene propasti. Ovo je sadržaj terminacije (u slobodnom prijevodu s talijanskog):

Guvernatura Markovića svako je dužan priznavati za višeg starješinu i izvršavati naredbe koje će on primati od šibenskoga kneza i kapetana i od kninskoga providura.

Mate Nakić je serdar nad čitavim stanovništvom, kako u Drnišu tako i u ostalim dijelovima kotara, u Kosovu, u Zagori i pod Prominom.

³⁸ HAZ, Spisi gen. prov. Da Riva (1705–08), I, 473. – Urbano Fenzi bio je profesionalni oficir – stipendiato Nostro ordinario. U Dalmaciju je iz Italije došao g. 1672. Kad je osvojen Drniš, dobio je u Petrovu i Kosovu polju velike »investiture«, zbog čega se stalno nastanio u Drnišu (HAZ, Spisi gen. prov. D. Dolfina (1692–96), III, 9 t.). Njegovi potomci su sve do novijeg doba bili drniški veleposjednici.

³⁹ HAZ, Spisi gen. prov. Al. Molina (1689–92), II, 85 t.

⁴⁰ Ibid., str. 152 t. i sl.

Svatko je dužan slušati harambašu i suce i izvršavati njihove zapovijedi u svakoj prilici javne službe, a harambaše i suci primat će naredbe od gubernatura i od serdara.

Guvernatur, serdar i harambaše starat će se da zemlje budu obrađene i poticati korisnike da ih marljivo obdjelavaju. Državnu »decimu« ubirat će harambaše. Skupljenu »decimu« predavat će u magazine koje će generalni providur odrediti, a prenos će obaviti sami davaoci. Kao nagradu za svoj trud dobit će harambaše deseti dio. Tko se usprotivi i ne preda ili utaji jedan dio, oglobit će se trostrukom mjerom, od čega će polovica pripasti državnoj blagajni a polovica harambaši, gubernaturu i serdaru.

Svatko je dužan stanovati u selu, na okupu, zato da bude pod okom svojih starješina, spreman u svakom času da izvrši njihove zapovijedi, a i radi vlastite sigurnosti od turskih upada i od hajduka. Raštrkane kuće van sela će se razoriti; tko se usprotivi, neka mu se zapali kuća i zaplijene pokretnine. Radi izvršenja pozvat će se najbliže selo. Zaplijenjene pokretnine predat će se dotičnom selu i izvršiocima. Ako se ukaže potreba, moći će se za ovu svrhu tražiti od kninskog providura asistencija konjice (regularne vojske).

Svaka dva mjeseca sastat će se liga ili zbor na mjestu za svakoga najpogodnijem, koje će odrediti gubernatur ili serdar. Seoski harambaša i suci obavezno moraju prisustvovati; neopravdani izostanci bit će kažnjeni običajnom kaznom. Tko se usudi praviti nered na zboru ili uvrijediti ili tvorno napasti harambaše i suce, zaplijenit će mu se stoka i suviše će biti predan u ruke Pravde, da bude po zaslugi kažnjen. Na zboru raspravljat će se o svim zajedničkim poslovima koji iziskuju da se poduzmu neke mjere, kao i o bilo kojoj drugoj stvari javnog interesa. Zaključci će se dostaviti kninskom providuru.

Svakome će biti slobodno da pred ligom tuži zbog krađe, zbog poljske štete i zbog utaje državne »decime«. Presude lige će se po kratkom postupku smjesta izvršavati. Protiv donesenih presuda postoji pravo žalbe na kninskog providura.

Lige će presuđivati i druge manje sporove koji po starom običaju spadaju u njezinu nadležnost.

Sela će biti dužna goniti i hvatati hajduke, osuđene zločince i druge prestupnike. Seljaci koji za to budu pozvani od svojih glava, a osobito od gubernatura i serdara, dužni su odazvati se bez pogovora i uložiti najbolje nastojanje da se u pothvatu uspije, u protivnom padaju pod udar globe od 25 libara, od koje će polovica pripasti državnoj blagajni a druga polovica ligi (tj. seoskim glavarima); u slučaju da se cijelo selo ogluš, platit će globu od 100 reala, koja će se isto tako podijeliti između državne blagajne i lige.

Liga je dužna progoniti otmičare djevojaka i drugih poštenih žena i krivce oglobiti sa 100 reala u svoju korist, uhapsiti ih i predati kninskom providuru radi kažnjavanja.

U selu će se napraviti popis tovarne stoke, i svaki će vlasnik biti dužan po redu ići sa svojom stokom »u seksanu« (*per rotolo a convogli*). Tko se ne odazove, platit će 10 dukata globe i zaplijenit će mu se stoka.

Nitko neka se ne usudi, pod prijetnjom smrtne kazne, u većem ili manjem broju ići »u četu« u neprijateljsku zemlju ako za to ne postoji opća dozvola generalnog providura i ako usto prethodno ne obavijesti guvernatu i serdara. Tko iz takve nedozvoljene akcije dovede roblje, roblje će biti zaplijenjeno u korist države.

Generalni providur pridržava pravo da po svom nahodjenju donese izmjene i dopune ovih pravila.

Okosnica krajiškog uređenja po ovom statutu, kao što se vidi, bio je autoritet glavara. Izuzev guvernatu, koji je bio imenovani predstavnik državne uprave, serdar i harambaše bili su nasljedni ili od naroda izabrani glavari, a tako i suci. Njihov autoritet bio je pojačan potvrdom od strane državne vlasti i zaštićen prijetnjom kazne protiv onih koji bi se usudili da ih pri vršenju službe uvrijede ili tvorno napadnu. To je bio sav upravni i vojno-zapovjednički aparat u krajini. Na njegovu vrhu stajao je mletački patricij – kninski providur.

Velik dio statuta bavi se organima narodnog samoupravljanja i samopomoći, zborom i ligom, napose njihovom policijskom i pravosudnom funkcijom.

Propisi o autoritetu glavara, propisi o zboru i ligi, zatim propisi o obaveznom stanovanju u zbijenim selima, o ličnom kuluku i o »seksani« tj. kuluku s tovarnim i jahačim konjima – *fazioni personali e fazioni reali* – služili su kako vojnim tako i upravnim svrhama krajine. Posebnih propisa o vojnom režimu nema. Lična vojna obaveza svakog za oružje doraslog muškarca u ovom vojno-lenskom sistemu sama od sebe se podrazumijevala, ako je nećemo podvesti pod opći propis da je svatko dužan bez pogovora ići kamo ga njegov starješina pozove u ma kojoj potrebi javne službe – *in ogni occorrenza di Pubblico Servizio*. Jedini propis čisto vojničkog značaja je onaj o stezi četovanja, tj. o disciplini i kontroli gverilskih upada u tursku zemlju. Sve ostalo prepušteno je u taj mah narodnoj vojnoj organizaciji, drugim riječima, Venecija je puštala našem narodu da na svoj način ratuje i na svoj način za nju gine.

Mjesto koje je u statutu dato obrađivanju zemlje i podavanju »decime« od strane korisnika, pokazuje koliko je Sinjorija bila na tome zainteresirana. Vojska koja je branila proširene državne granice, sama se morala izdržavati, štaviše, »decimom« je pridonosila pokrivanju drugih upravnih i vojnih troškova. U ovo vrijeme još nije bio ozakonjen cio sistem agrarno-proizvodnih odnosa na novoj stečevini, jer bi to bilo preuranjeno prije završetka rata i mirovnog ugovora.⁴¹ Samo jedno je bilo određeno i proglašeno, a to je da su sve zemlje, šume, vode, zgrade, sve nepokretno, »i drvo na drvetu i kamen na kamenu«, Republičina

⁴¹ HAZ, Spisi gen. prov. D. Dolfina (1692–96), III, 39.

svojina, s kojom je državna uprava raspolagala za sprovođenje vojničke kolonizacije. Samo »investitura« izdana od strane državne uprave bila je zakonit način stećenja prava na korištenje zemlje i drugih nepokretnih dobara na novoj stečevini. No i tako stečena prava bila su tada još privremenog karaktera.⁴²

U ovoj terminaciji izričito je zabranjeno da se skupljanje državne »decime« u kninskome kotaru daje u zakup privatnom licu. Međutim se u drugim kotarima (zadarskom, trogirskom) upravo prešlo na jednogodišnje zakupe putem licitacije. U oglasu licitacije za trogirski kotar od 12. juna 1690. stoji, da će zakupac uzimati od korisnikâ zemaljâ deseti dio pšenice, ječma, raži i drugih žitarica, a tako i od vina i sijena, ako ga bude, kao što su uzimali guvernaturni (serdari), dok su oni skupljali »decimu«. Korisnici će biti dužni na svoj trošak donijeti »decimu« zakupčevoj kući u Trogiru ili u drugom mjestu u kotaru gdje bude stanovao. Pri skupljanju »decime« zakupac će imati pravo i povlastice kao da je organ državne vlasti – *s'intenderà egli succeduto in tutto e per tutto nelle pubbliche ragioni e prerogative, si che l'esazione habbi quel privilegio che havrebbe il Principe*, a to je značilo da se zakupčeva ordija sakupljača »decime« (decimari) smatrala službenom olinom. Glavari su im morali pružiti pomoć i u potrebi oružanu asistenciju. Oružanu asistenciju im je u potrebi morala pružiti i regularna vojska.⁴³ To su bili počeci režima zakupa »decime« na mletačkoj novoj stečevini u Dalmaciji, koji će režim kroz 100 godina biti prava rak-rana, izvor korupcije, lihve i zloupotreba svakojakih.

Plate su imali samo guvernaturni i serdar. Niži glavari, harambaše i suci, bili su stimulirani u vršenju službe udjelom u globama i konfiskacijama koje su sami izricali i koje su jednim dijelom ili u cijelosti između sebe dijelili, dakle bez terećenja državne blagajne. Napose u harambaše bili zainteresirani na skupljanju »decime« tim što su dobivali deseti dio.

S ovim što je rečeno o »decimi« i o kuluku nije data prava slika tih podavanja. »Decimu« je harambaša uzimao na njivi – radilo se u ovo vrijeme uglavnom o žitaricama, – a korisnik je bio dužan da je prenese u državni magazin u Šibeniku ili u Skradinu, koji su od sjevernih dijelova kotara udaljeni 40 i više kilometara. Kuluk i »seksana« su teme za sebe o kojima bi trebalo posebno pisati. Od njih je Venecija imala isto tako velike koristi (uštete) kao i od »decime«. Ni jednim zakonom nije bilo propisano što je narod dužan besplatno ili uz veoma nisku nadnicu raditi za državnu upravu i za regularnu vojsku; broj tih podavanja s vremenom se preko mjere namnožio, a namnožio se još više zloupotrebom od strane providurâ, vojnih zapovjednika i pojedinih starješina krajine, koji su iz toga izvlačili lične koristi – *le fazioni si sono moltiplicate in strabocchevole modo con poche discipline e regole addattate a tempi presenti e di somma angustia a sudditi*.⁴⁴

⁴² HAZ, Spisi gen. prov. Al. Molina (1689–92), II, 417.

⁴³ HAZ, Ibid., str. 315 t., 328.

⁴⁴ Državni arhiv u Veneciji, Relazioni rettori, Busta 70, Izvještaj gen. prov. Boldua od 16. marta 1783.

U terminaciji se ne govori o držanju konja sedlenika. Međutim, po jednoj starijoj Cornarovoj naredbi (1686) svaki je korisnik zemlje na novoj stečevini koji je imao 5 ornih volova, bio dužan držati konja sedlenika. Poslije je generalni providur Dolfin (1695) povećao tu obavezu. Tko je imao pola pluga volova, morao je držati jednog sedlenika, a na cio plug (6 volova) još jednoga (jedeka, rezervnog jahaćeg konja). Sindici inkvizitori su (1750) postavili veličinu posjeda kao mjerilo za obavezu držanja sedlenika.⁴⁵ Prema nepotpunoj statistici iz g. 1711. u kninskom kotaru bila su 594 sedlenika.⁴⁶ Krajine su dakle imale svoju jaku konjicu. U miru, vlasnici su morali davati sedlenike za razna putovanja službenih i neslužbenih lica, a tih je, uz učestale zloupotrebe, bilo previše.

9. Zaustavit ćemo se još na prva dva paragrafa Molinove terminacije, jer su neobični i za konfuznu mletačku administraciju. Prakticizam mletačke administracije išao je ovdje dotle da se prostorni djelokrug guvernaturne Markovića i serdara Nakića protezao u dva kotara: u kninski i šibenski, jer su primali naredbe i od šibenskog kneza i kapetana i od kninskog providura.

Što se tiče šibenskog kotara, radilo se jamačno o samoj Zagori, za koju znamo da je do Žitnića bila pripojena Šibeniku, a čim se radilo o Zagori, nameće se misao da je ta anomalija nastala zbog serdarstva Mate Nakića.

Mate Nakić bio je rodočelnik glavarske kuće, koja će 100 godina biti na čelu krajine u kninskom kotaru. Rodočelnik, mislimo, pod mletačkim gospodstvom, jer je starija prošlost Nakićeve kuće slabo poznata. Poznato je samo da se Mate uoči morejskoga rata g. 1683. pojavio prvi put na pozornici domaće povijesti kao glavni predstavnik Zagore, a Zagora je tada bila turska nahija dakle kao nahijski narodni glavlar. Nazivao se harambašom, a imao je jači utjecaj od drugih harambaša, kao primus inter pares.⁴⁷ Početkom g. 1684. on je zajedno s narodom napustio tursku Zagoru i prešao na mletačku stranu te se nastanio u Šibeniku. U tim izuzetno teškim prilikama pokazao se kao snalažljiv, prodoran, ali ne i nesebičan narodni glavlar. Pošto se izaslanstvo koje je pred egzodus iz Zagore bilo upućeno generalnom providuru u Zadar da uglavi uvjete prelaska u mletačko podaništvo vratilo praznih ruku, jer Venecija nije bila još u ratu s Turskom, pa se generalni providur ustručavao ugovarati s turskim podanicima, pošao je Nakić glavom u Zadar i u Veneciju te od Sinjorije dobio »kapitule«, tj. uvjete pod kojima se narod Zagore prima u podaništvo. Sinjorija se obvezala da Zagorcima, kad se vrate u oslobođenu Zagoru, neće oduzeti baštine (male seljačke posjede) koje su pod Turcima posjedovali i uživali; državi će davati samo »decimu« u naravi, a neće uz to plaćati još i porez u novcu, kao što su sultanu plaćali harač; ne će služiti na galijama; vratit će

⁴⁵ B. Desnica, n. dj., II, 172, 318. – HAZ, Spisi sind. inkv., Knj. V, 190.

⁴⁶ HAZ, Fond topografskih i katastarskih karata: Disegno topografico del territorio di Knin. – Anno MDCCXI (sa statistikom).

⁴⁷ Stj. Zlatović, n. dj., 142–143.

im se stvari što su im opljačkali šibenski uskoci, vršeći na njih pritisak da se odmetnu od turskih gospodara. Nakiću je istim aktom dodijeljena mjesečna plaća od 25 dukata »koliko se obično daje serdarima«. ⁴⁸

Ovo što je Nakić donio iz Venecije bila je krpa papira, jer Zagorci su se potucali u izbjeglištvu bez kuće i bez zemlje, a ključ Zagore bio je u Sinju, koji su držali Turci. Realna je bila samo Nakićeva plaća, i to je izazvalo kritike drugih glavara. Predbacivali su mu da je u Veneciju išao zbog sebe a ne zbog naroda. ⁴⁹ Za više od dvije susljedne godine on je bio pritisnut između narodnog nezadovoljstva i nepovjerenja generalnog providura, koji je od njega očekivao više nego li je on u takvoj situaciji mogao dati, a uz to je našao da je u potajnom dosluhu s Turcima, jer su mu jedan brat i sin bili u turskom zarobljeništvu. Tek kad je u septembru 1686. zauzet Sinj, kojom prilikom se Mate junački borio, što se kaže, »da potvrdi bakvu«, narod mu je poklonio staro povjerenje. ⁵⁰ U novembru te godine izabrali su ga harambaše »starih i novih Morlaka« u Šibeniku jednoglasno za serdara, a generalni providur je izbor potvrdio. ⁵¹

Kako im od Sinja nije više prijetila opasnost, Zagorci su se, kao što smo prije spomenuli, poslije gotovo tri godine stradanja u izbjeglištvu vraćali na svoja ugašena ognjišta. Kad je dvije godine iza toga i Knin došao pod duždevu vlast, Zagorci su, kao što smo također vidjeli, stali prelaziti Moseć i Čikolu i naseljavati Petrovo polje i Prominu. Put im je pokazao serdar. Nakić se iz Šibenika nije vratio u svoje selo u Zagori, već se uselio u bivši odžak Jusuf-age Drnišlijića u Drnišu i prisvojio njegov agaluk, ne čekajući »investiture« mletačkih upravnika. ⁵² On je svakako bio taj koji je u ime naroda podnio spomenutu molbu Cornaru i dobio dozvolu za naseljavanje. Sa tim je njegov ugled među Zagorcima još više odskočio i ujedno je dobio masovnu bazu za svoje serdarstvo u novoj postojbini. On je u to vrijeme stvarno bio narodni serdar Petrova polja i Promine i Zagore, dakle na teritoriju dvaju kotara. To činjenično stanje bilo je sankcionirano Molinovom terminacijom. Štaviše, Nakićevo serdarstvo je prošireno na cio teritorij novog kninskog kotara.

10. Do koje godine se nadležnost guvernatu Markovića i serdara Nakića protezala u dva kotara, ne znamo, a znamo da im je prostorni

⁴⁸ HAZ, Consultor fiscale veneto, sv. VII, Pozic. 2, štampa Boljat.

⁴⁹ HAZ, Ljubić, VI/7, 124. – *B. Desnica*, n. dj. II, 21, 22.

⁵⁰ »Bakva« je biljeg do koga se dobacilo kamenom s ramena ili se u skoku došlo. Glavarske kuće i glavari morali su u svakoj prilici, a naročito u ratu, primjerenim držanjem, junaštvom i svojom krvlju obnavljati i potvrđivati pravo na glavarstvo. S. V. *Vukosavljević*, Organizacija dinarskih plemena, Beograd, 1957.

⁵¹ HAZ, Spisi gen. prov. Cornaro (1686–89), Jed., 483. – »Stari« Morlaci bili su oni koji su još 1648. prešli iz Petrova polja i naselili se u Šibeniku i okolici, a »novi« su bili Zagorci.

⁵² HAZ, Spisi gen. prov. D. Dolfina (1692–96), III, 120 t.

djelokrug u kninskom kotaru slijedeće godine bio stegnut.⁵³ Pokazalo se da oni ne mogu upravljati tolikim teritorijem ni aktivirati njegov ratni potencijal, to manje što se kninski kraj naseljavao pravoslavnim življem iz Bos. Krajine, kojim Marković i Nakić nisu bili u stanju ovladati zbog drukčije vjere, dijalekta, drukčijih životnih navika i mentaliteta. Zbog toga je Molin g. 1691. podijelio kotar u dvije serdarije: drnišku i kninsko-vrličku i na čelo ove potonje postavio za gubernatura i serdara Jovana Sinobada.⁵⁴

Zašto je baš Sinobad doveden na taj položaj? Stara postojbina Sinobadâ bilo je Modrino selo u Bukovici kraj Kistanja.⁵⁵ U prethodnom kandijskome ratu prešao je harambaša Perica Sinobad sa svojim bratstvenicima na mletačku stranu i nastanio se u Posedarju, gdje mu se rodio sin Jovan.⁵⁶ U aprilu 1684. poginuli su Perica i stariji mu sin, od Kačića opjevani Dmitar, od hajdučke družine neobuzdanog Ilije Mitrovića-Jankovića (brata Stojana Jankovića) zbog spora oko napuštene turske zemlje, a i zbog suparništva dviju glavarskih kuća, zbog čega se među njima zametnula krvna osveta.⁵⁷ Bojazan da se dvije jake i popularne glavarske kuće po neumitnom zakonu krvne osvete uzajamno istrijebe utjecala je na Molinovu odluku da u maju 1690. postavi Jovana Sinobada za zapovjednika Zvonigrada, granične utvrde na gornjem toku Zrmanje, da bi ga na taj način uklonio iz susjedstva Mitrovića. Tako je Jovan došao u blizinu Knina, a zatim, godinu dana kasnije, i na čelo kninsko-vrličke serdarije, u čiju će povijest ime Sinobada biti upleteno sve do propasti Mletačke Republike.

Do druge unutrašnje podjele krajine kninskoga kotara došlo je g. 1694. Te godine odvojio je generalni providur Dolfin Vrliku u zasebnu serdariju. Za serdara je postavio Mihaila Pokrajca Pandžu, s time da vrlički serdar bude potčinjen kninskom serdaru.⁵⁸

Četvrtu serdariju dobio je kninski kotar poslije Požarevačkog mira, kad su novim tursko-mletačkim razgraničenjem u mletačku vlast došla sela Plavno, Radljevac, Žagrović, Vrpolje, Golubić, Strmica, Kovačić i Polača. Od tih sela osnovao je generalni providur Diedo g. 1721. zasebnu plavanjsku serdariju. Za serdara postavio je kapetana Ivana Šimića iz porodice koja je pod Turcima živjela u kninskom varošu, a poslije se istakla u mletačkoj službi. No plavanjski je serdar do g. 1727.

⁵³ Serdar Nakić je, izgleda, sasvim istisnuo iz sela gubernaturov autoritet. U decembru 1692. otpustio je gen. prov. Dolfin Markovića zbog starosti i postavio Tomu Zavorea za gubernatura samo mjesta Drniša. (HAZ, Spisi gen. prov. D. Dolfina, III, 87 t.) Tako je bilo i u Skradinu: gubernatur za grad, a serdar kao starješina krajine u selima. Položaj drniškog gubernatura bio je naskoro ukinut.

⁵⁴ B. *Desnica*, n. dj., II, 272. – To je danas granica drniške i kninske općine. Iz jednog dokumenta iz g. 1705. vidi se da su sela Tepljuh i Biočić bila u drniškoj, a Rađe u kninskoj serdariji.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 292, 294, 337.

⁵⁶ *Ibid.*, 362.

⁵⁷ B. *Desnica*, n. dj., I, 350, 355. – Pored oca Perice, mladi Dmitar se istakao u Kandijskome ratu. Kačić je vjerojatno iz narodne pjesme doznao za njegovo junaštvo te ga i sam opjevao.

⁵⁸ HAZ, Spisi gen. prov. D. Dolfina (1692–96), III, 173 t.

bio potčinjen kninskom serdaru. Te godine ga je generalni providur Vendramin izuzeo iz potčinjenosti kninskome serdaru i stavio ga izravno u nadležnost kolunela.⁵⁹

Ova podjela krajine kninskoga kotara na četiri serdarije nije bila posljednja riječ mletačke uprave. Tri godine pred propast Republike izdvojio je generalni providur Alvize Marin (1794) 15 pograničnih sela iz kninske i vrličke serdarije: Pađene, Oton, Bender, Plavno, Komalić, Strmicu, Vrpolje, Topolje, Polaču, Kijevo, Cetinu, Ježević, Garjak, Gornje i Donje Koljane, te od njih napravio novu, petu vojno-upravnu jedinicu u sklopu kninskoga kotara, koja se službeno zvala Graničnim odsjekom – Riparto confinario. Starješina tog graničnog odsjeka, u činu potpukovnika regularne vojske, bio je izuzet iz djelokruga kolunela i potčinjen izravno providuru. Na čelo ovog Graničnog odsjeka postavljen je dotadašnji kninski serdar Josip Sinobad.⁶⁰

11. Ni kad je bila podijeljena na dvije pa na tri serdarije, krajina kninskoga kotara nije imala svoje jedinstveno krajiško starješinstvo. G. 1696. dobio je serdar Jovan Sinobad naslov soprintendenta, ali njegov prostorni djelokrug nije bio proširen.⁶¹ Drniška serdarija i dalje je bila nezavisna od njega. On je zapovijedao i upravljao kninskom i vrličkom serdarijom, a na čelu drniške bio je u to vrijeme Grgur Nakić, sin poginulog serdara Mate, kojega je zbog maloljetstva zastupao kao vršilac dužnosti kapetan Grgur Radnić. Tek uoči tzv. malog rata protiv Turke imenovao je generalni providur Emo u januaru 1715. *Jovana Sinobada* za kolunela i soprintendenta cijele krajine kninskoga kotara.⁶² Međutim je iste 1715. g. poginuo kolonel Sinobad, pa je na njegovo mjesto postavljen pukovnik regularne vojske *Ivan Butković*; a za pomoćnika kolunela spomenuti mladi ambiciozni drniški serdar Grgur Nakić.⁶³ No uskoro je Butković uklonjen, jer se zna da je g. 1717. poginuo ili drugom prijevkom smrću umro *Grgur Nakić* kao »jedan od najboljih morlačkih glavara, kolunel i soprintendent Knina, Drniša i Vrljke«. Za kolunela postavljen je tada kapetan »hrvatske« konjice *Ivan Radnić*.⁶⁴ Radnić se na tom položaju održao devet godina (1718–1727), dok se generalni providur Vendramin nije sjetio da još od 1. februara 1719. postoji dekret Senata da lice koje je u nekoj plaćenju državnoj službi pa, razumije se, ni oficir regularne vojske, ne može biti starješina u krajini.⁶⁵ Vendramin je smijenio Radnića i za kolunela postavio g. 1727. zadarskog plemića *Petra Ljubavca*, unuka Šimuna Ljubavca, poznatog erudita i prijatelja historičara Luciusa.⁶⁶ Ljubavac je ostao u

⁵⁹ HAZ, Spisi gen. prov. Vendramina (1729–32), I, 89.

⁶⁰ HAZ, Spisi francuske vlade, 1806, Tit. XX, Rubr. 1.

⁶¹ *B. Desnica*, n. dj., II, 330.

⁶² HAZ, Spisi gen. prov. Emo (1714–17), III, 48 t.

⁶³ *Ibid.*, str. 137.

⁶⁴ HAZ, Spisi gen. prov. Mocenigo (1717–21), I, 387.

⁶⁵ HAZ, Lantana, LIV, Pozic. III.

⁶⁶ HAZ, Spisi gen. prov. Vendramina (1729–32), I, 325. – *B. Desnica*, Zadranić Šimun Ljubavac u »Glasniku Primorske banovine«, god. I, Split, 1938, br. 17–18.

Kninu do g. 1734, a onda je, ne zna se zašto, napustio dužnost i vratio se u Zadar.⁶⁷ Na upražnjeno mjesto natjecao se Nikola Nakić, brat pokojnog kolunela Grgura Nakića i bivši kolonel Ivan Radnić, ali je generalni providur Grimani preporučio Senatu *Nikolu Nakića*, što je ovaj prihvatio. Od tada su zvanje i položaj kolunela i soprintendenta krajine kninskoga kotara prelazili u porodici Nakića s oca na sina, kao što se, što ćemo još vidjeti, i drniško serdarstvo u toj porodici nasljeđivalo. Nikola je umro g. 1745, pa ga je naslijedio sin *Pavao Nakić*, koji je na položaju ostao do smrti g. 1763.⁶⁸ Njega je naslijedio *Stipan Nakić* od 1764. do 1778. g., tj. do svoje smrti. Stipana je g. 1778. naslijedio sin *Grgur Nakić*,⁶⁹ a Grgura g. 1789. *Ante Nakić*, koji se na tom položaju zatekao u času pada Mletačke Republike.

U kninskom kolunelatu bilo je nečeg izuzetnog. Pravilo bez izuzetka bilo je da koluneli mogu biti samo dalmatinski domoroci koji su dobro vladali srpskohrvatskim jezikom – *che posedevano la lingua illirica*. Drugo pravilo je bilo da se koluneli postavljaju iz vlasteoskih ili u vojnoj službi zaslužnih građanskih porodica iz primorskih gradova zbog starijeg podaništva i veće pouzdanosti, a valjda i stoga što su vladali talijanskim jezikom, potrebnim radi službenog saobraćaja s pretpostavljenim predstavnicima državne vlasti. Tako su kolunelate po raznim kotarima držali Posedarski, Crnice i Bortulačići iz Zadra; Simonići iz Šibenika; Jüre i Kreljanovići iz Trogira; Kambji, Alberti, Grizogoni, Mačukati, Marijanovići i Radoši iz Splita i Poljica; Deškovići iz Omiša; Kačići i Lučići iz Makarske i dr. Izuzetak od toga pravila činili su Nakići u kninskome kotaru i Nonkovići u Neretvi. To su bile jedine dvije autentične morlačke glavarske kuće koje su se popele do kolunelata i neosporivo ga do kraja držale.

12. Kad smo se već udaljili od teme o postanku i početnom uređenju krajine kninskoga kotara navođenjem imena kolunela i soprintendenta od početka do pada Mletačke Republike, navest ćemo i redoslijede serdara u četiri serdarije u tom istom razdoblju. Ti redoslijedi morali bi kadli tadli ući u domaću pisanu povijest, jer za nju nisu bez interesa imena ljudi iz serdarskih dinastija koje su puno jedno stoljeće bile točkovi u mehanizmu jedne korumpirane i trule države, te je široko polje bilo njihovoj samovolji i s time njihova veća odgovornost pred sudom historije.

Jovan Sinobad, prvi serdar kninske serdarije, držao je taj položaj od 1691. do 1715. g., kad je podignut na viši položaj kolunela i soprintendenta. Godine 1715. naslijedio ga je u kninskoj serdariji sin *Andrija Sinobad* do svoje smrti g. 1726. Smrcu Andrijinom izumrla je muška loza ove grane Sinobada, pa je za serdara postavljen g. 1726. *Petar Mitrović*, unuk po kćeri Ilije Mitrovića Jankovića. Petar se po ocu zapravo morao prezivati Stojsavljević (bio je sin Vučena Stojsavlje-

⁶⁷ HAZ, Spisi gen. prov. Z. Grimani (1732–35), I, 194.

⁶⁸ HAZ, Spisi gen. prov. Michiela (1762–65), I, 109, 131.

⁶⁹ HAZ, Spisi gen. prov. Al. Molina (1689–92), II, 39. – Spisi gen. prov. Foscarija (1777–80), II, 59.

vića iz Koljana), ali mu je otac rano umro, pa je odgojen u kući ujakâ Mitrovića i uzeo njihovo prezime.⁷⁰ Protiv Petrova imenovanja žalio se Jakov Sinobad, jer da je to u opreci s utvrđenim pravilom da se starješinski položaji u krajinama nasljeđuju u porodicama koje su od početka svojim zaslugama stekle pravo. Mletački Senat je baš iz toga razloga poništio imenovanje Petra Mitrovića i g. 1729. postavio *Jakova Sinobada*.⁷¹ Izvorno prezime Jakovljevo bilo je talijansko – Busi, a bio je potporučnik regularne vojske (cornetta). Sa Sinobadima bio je u bliskom srodstvu, ne zna se tačno kakvom. Vjerojatno mu je majka bila od Sinobadâ, jer o sebi kaže da je rođak pokojnog serdara Andrije i posljednji izdanak serdarske kuće Sinobada. Zato je promijenio prezime Busi u Sinobad, te osim serdarske časti i vlasti, naslijedio sve »investiture« na zemlje i nepokretna dobra koje je mletačka uprava bila izdala u korist Jovana Sinobada, sina mu Andrije i brata Filipa. Jakov Sinobad umro je 1749,⁷² pa ga je te godine naslijedio sin *Andrija Sinobad*.⁷³ Pošto je Andrija bio maloljetan, zastupao ga je do g. 1754. kao v. d. serdara rođak prekobrojni konjički poručnik Frančesko Busi-Sinobad. Andrija je umro g. 1774. Te godine naslijedio ga je sin *Jakov Sinobad*. I Jakov je bio maloljetan, pa ga je zastupao stric Josip. Kad je Jakov 1784. mlad umro, na njegovo mjesto stupio je stric mu *Josip Sinobad*. Godine 1794. postavio je generalni providur Alvize Marina Josipa Sinobada na čelo novoosnovanog Graničnog odsjeka (nove, pete teritorijalne i vojno-upravne jedinice kninskoga kotara),⁷⁴ a na položaj kninskoga serdara doveden je *Radoslav Racetini*, unuk (od kćeri Anastazije) Jakova Sinobada. Racetini je 1795. dao ostavku i otišao u svoj rodni Trogir, a tada je za posljednjeg serdara kninske serdarije postavljen pravnik i notar *Lovre Monti* (djed ideologa narodnog preporoda dra Lovre Montija; Monti su u to vrijeme bili punih 100 godina u Kninu).⁷⁵

Znamo da je prvi drniški serdar *Mate Nakić* postavljen 1690. Poslije Matine pogibije 1694. postavljen je g. 1695. njegov još maloljetni sin *Grgur Nakić* (I). Zbog maloljetstva Grgura je zastupao rođak mu kapetan Grgur Radnić.⁷⁶ Kad je Grgur Nakić dorastao i sam preuzeo dužnost, ne zna se tačno, a zna se da je 1703. bio već na dužnosti. Kad je 1715. Grgur prešao u Knin za pomoćnika kolunela i soprintendenta Ivana Butkovića, postavljen je za drniškog serdara njegov rođak i imenjaka *Grgur Nakić* (II), a kad je kolunel i soprintendent Grgur (I) potkraj 1717. umro, postavio je generalni providur Mocenigo za drniškog serdara njegova maloljetnog sina *Matu Nakića*, a rođaka i imenjaka Grgura (II) premjestio za serdara u Vrliku. Budući da je Mate bio maloljetan, zastupao ga je stric Nikola (koji je 1734. poslije Ljubavca

⁷⁰ B. Desnica, n. dj., II, 404, 406.

⁷¹ Ibid., 406, 407.

⁷² Spisi Sind. inkv., V, 20, 21.

⁷³ Kršteni kum Andrijin bio je gen. prov. Danijel Dolfin IV.

⁷⁴ HAZ, Spisi Francuske vlad., 1806, Tit. XX, Rubr. 1.

⁷⁵ HAZ, Spisi gen. prov. Marina (1792–95), II, 95 t.

⁷⁶ HAZ, Spisi gen. prov. D. Dolfina (1692–96), III, 285 t.

prešao u Knin za kolunela i soprintendenta).⁷⁷ Čini se da je Mate naskoro umro, jer već 1719. nalazimo da je serdar drniške serdarije *Stipan Nakić* (vjerojatno drugi sin Grgura I). Stipan je na tom položaju ostao ravnih 45 godina, tj. do g. 1764, kad je postao kolunel. Iza Stipana došao je 1764. njegov sin *Grgur Nakić* (III) do g. 1778., kad je i on poslije očeve smrti prešao za kolunela u Knin. Te godine naslijedio ga je brat *Ante Nakić*, koji je također 1789. postao kolunel i soprintendent krajine cijelog kotara.⁷⁸ Prema nesigurnim podacima posljednji drniški serdar pod Venecijom bio bi Bože Milović-Jović.

Već je rečeno, da je za prvog serdara vrličke serdarije g. 1694. bio postavljen *Mihailo Pokrajac*. Filip Grabovac kaže da je Mihailo poginuo u morejskom ratu na megdanu od Kolaka buljukbaše.⁷⁹ Grabovac kaže također da je poginuo »na jurišu kule od Bilaja serdar *Đuka Pokrajac*«, možda brat Mihailov, koji ga je u serdarstvu naslijedio te i on poginuo najkasnije potkraj morejskoga rata (1699). Poslije Pokrajaca izgleda da se starješinstvo vrličke serdarije nije popunjavalo, već je njome neposredno upravljao kninski serdar, jer je generalni providur Mocenigo krajem 1717. ili u januaru 1718. premjestio iz Drniša u Vrliku serdara *Grgura Nakića* (II) s obrazloženjem: »jer se namnožilo stanovništvo toga kraja pridolaskom mnogih novih porodica.«⁸⁰ Do kada je Grgur Nakić bio vrlički serdar, ne zna se, a zna se da je 1735. na položaju vrličkog serdara umro *Grgur Radnić* (I). Tađa je na upražnjeno mjesto postavljen sin mu *Nikola Radnić*. Po Nikolinoj smrti 1749. serdarom vrličkim postao je njegov sin *Mihovil Radnić*. No budući da je Mihovil bio maloljetan, zastupao ga je rođak Dominik Pušić. Petnaest godina poslije Mihovilova postavljenja žalio se njegov brat Grgur, da je trebalo da on bude serdar, jer je on stariji sin pok. serdara Nikole. Stojeći na načelu primogeniture mletački Senat je 1764. naredio da se smijeni Mihovil i postavi *Grgur Radnić* (II). Kad je Grgur umro nije nam poznato, a zna se da ga je naslijedio *Dominik Pušić*, koji je vjerojatno iz svoga računa zamiješao svađu među braćom Radnićima. Pušić je umro 1796. i te godine je na njegovo mjesto došao opet *Mihovil Radnić*, pred kojim je bila još samo godina dana serdarstva pod Venecijom.

Plavanjska serdarija osnovana je, kao što smo utvrdili g. 1721, i za prvog serdara postavljen je *Ivan Šimić* (I).⁸¹ Njega je, ne znamo koje godine, naslijedio sin također *Ivan Šimić* (II), a poslije smrti ovoga g. 1789. postavljen je posljednji plavanjski serdar pod Venecijom, njegov sinovac *Josip Šimić*.⁸²

⁷⁷ HAZ, Spisi gen. prov. Mocenigo (1717–21), Disp. I, 387 i sl.

⁷⁸ HAZ, Spisi gen. prov. Foscarija (1778–80), I, 3, 39, 47.

⁷⁹ T. Matić, F. Grabovac, Cvit razgovora . . ., Izd. JAZU, Zagreb, 1951, 203. Grabovac ga zove Milosavom, a u mletačkim dokumentima ime mu je Mihailo.

⁸⁰ HAZ, Spisi gen. prov. Mocenigo (1717–21), I, 387 i sl.

⁸¹ HAZ, Spisi gen. prov. Vendramina (1726–29), I, 89.

⁸² HAZ, Spisi gen. prov. Faliara (1783–86), I, Pozic. 1., 34.

13. Poslije osvojenja Sinja (1686) i Knina (1688) pomaknuta je pozornica tursko-mletačkih ratnih operacija morejskoga rata u Dalmaciji daleko na jugoistok u dolinu Neretve, gdje su Mlečiči u julu 1694. zauzeli hercegovačku tvrđavu Čitluk (Gabelu). Na tom udaljenom ratištu učestvovali su i odredi krajine kninskoga kotara; oni su učestvovali i u ekspediciji generalnog providura Dolfina protiv Ulcinja, a na svome odsjeku poduzimala je kninska krajina diverzijske akcije u susjednoj Bosni. Koliki je bio udio ove tek osnovane krajine u pohjedama Venecije u ovome ratu, pokazuju pogibije starješinâ. Pod Čitlukom pao je u ropstvo i od Turaka ubijen drniški serdar Mate Nakić. U ropstvo je bio pao i kninski serdar Jovan Sinobad, pa se otkupom ili zamjenom oslobodio. U Đukali (1696) kojom mu se udjeljuje odlikovanje kavaljerstva sv. Marka stoji da je izdržao teško ropstvo. Kad je 1696. hercegovački paša Selman-paša provalio u Cetinu, Sinobad ga je kod Vrlike potukao i odbacio. U toj bitki poginuo mu je sinovac Mihailo (sin brata mu Dmitra), zapovjednik Zvonigrada i Topolja. Drugi sinovac Jovana Sinobada, sin brata mu Filipa, poginuo je u ulcinjskoj ekspediciji. U toku morejskoga rata poginuli su vrlički serdari Mihailo i Đuka Pokrajci. U slijedećem tzv. malom ratu poginuo je 1715. kolonel Jovan Sinobad, a dvije godine iza njega poginuo je ili je umro prijevom i zagonetnom smrću pod Glamočom u naponu snage – in fior degl'anni – drugi kolonel krajine kninskoga kotara Grgur Nakić, pošto je u prethodnim bojevima bio četiri puta ranjavan i za to odlikovan kavaljerstvom sv. Marka.

To je bio posljednji tursko-mletački rat, iza kojega je slijedio period od 80 godina mira do propasti Republike. Tu je prestala epska slava krajinâ i njihovih glavara, a počela je njihova neslavna povijest. U domaćoj povijesti jedva je načeta uloga glavarâ krajinâ u upravi kopnene Dalmacije u tom periodu. Uobičajilo se da se krivica za pokvarenost te uprave i za neopisivu bijedu u kojoj je držala narod, ne dajući mu da digne glavu, svaljuje na generalne providure i na šefove lokalne vlasti, mletačke patricije, koje je Veliko vijeće na smjenu svake 2 ili 3 godine slalo iz Venecije. To bi zapravo bio samo dio istine. Mnogo manje zla bi ti tuđinci napravili, ma koliko da su pokvareni i gramzljivi bili, da se glavari krajinâ, osim časnih izuzetaka, koloneli osobito, nisu s njima ortočili i baš oni bili krakovi polipa koji je davio narod, a da se za to ni bogu nije mogao potužiti, kao što je napisao jedan savremenik. No ta neslavna povijest krajinâ prelazi okvir ovoga članka.

